

Jolanta Karbowniczek
Małgorzata Kwaśniewska
Barbara Surma

Podstawy pedagogiki przedszkolnej z metodyką

Akademia Ignatianum
Wydawnictwo WAM
Kraków 2011

© Akademia Ignatianum, 2011
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 420 • faks 12 42 30 038
wydawnictwo@ignatianum.edu.pl
<http://www.ignatianum.edu.pl>

Recenzenci

prof. zw. dr hab. Sabina Guz
prof. zw. dr hab. Stanisław Palka

Redakcja

Ewa Wieczorek

Projekt okładki i stron tytułowych

Joanna Panasiewicz

ISBN 978-83-7614-011-7 (Ignatianum)
ISBN 978-83-7505-888-8 (WAM)

WYDAWNICTWO WAM

ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY

tel. 12 62 93 254-256 • faks 12 43 03 210
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIEGARNIA INTERNETOWA

tel. 12 62 93 260, 12 62 93 446-447
faks 12 62 93 261
e.wydawnictwowam.pl

Spis treści

Wstęp	7
Rozdział 1	
Z HISTORII WYCHOWANIA PRZEDSZKOLNEGO opr. Jolanta Karbowniczek	9
1.1. Sylwetki wybranych postaci – ich koncepcje, fakty z działalności edukacyjnej oraz poglądy na wychowanie przedszkolne	9
1.2 Ważne daty w rozwoju pedagogiki przedszkolnej	59
1.3 Programy wychowania przedszkolnego w ujęciu historycznym od okresu powojennego do transformacji ustrojowej	68
Rozdział 2	
AKTUALNY STAN WYCHOWANIA PRZEDSZKOLNEGO W POLSCE opr. Małgorzata Kwaśniewska	81
2.1 Przeobrażenia paradygmatyczne w pedagogice przedszkolnej – od technologii do humanizmu	81
2.1 Najnowsze tendencje w edukacji przedszkolnej	104
3.3 Regulacje prawne funkcjonowania placówek przedszkolnych	115
3.3 Dane statystyczne dotyczące wychowania przedszkolnego w Polsce	136
Rozdział 3	
UCZESTNICY (PODMIOTY) PROCESU EDUKACYJNEGO W PRZEDSZKOLU opr. Barbara Surma	147
3.1. Główne cechy rozwojowe dzieci w wieku przedszkolnym	147
3.2. Nauczyciel przedszkola – status zawodowy i cechy osobowościowe	158
3.3. Personel przedszkola jako element środowiska społecznego dzieci	173
3.4. Udział rodziców w edukacji małych dzieci	177
3.5. Współpraca z instytucjami wspomagającymi wychowanie dzieci	182
Rozdział 4	
PLACÓWKI WYCHOWANIA PRZEDSZKOLNEGO W POLSCE opr. Barbara Surma	189

4.1. Rodzaje przedszkoli	189
4.2. Organizacja przestrzeni w przedszkolu	194
4.3. Ramowy rozkład dnia w przedszkolu	204
4.4. Zasady funkcjonowania placówek wychowania przedszkolnego w systemie M. Montessori	208
Rozdział 5	
ZAŁOŻENIA METODYCZNE PRACY PEDAGOGICZNEJ W PRZEDSZKOLU	215
opr. Jolanta Karbowniczek	
5.1. Cele i zadania edukacji przedszkolnej	215
5.2. Metody pracy z dziećmi w wieku przedszkolnym	232
5.3. Formy organizacyjne pracy wychowawczo-dydaktycznej w przedszkolu	267
5.4. Zasady pracy pedagogicznej w przedszkolu	282
Rozdział 6	
PLANOWANIE PRACY PEDAGOGICZNEJ W PRZEDSZKOLU	293
opr. Małgorzata Kwaśniewska, UJK Kielce	
6.1. Podstawa programowa jako dokument regulujący pracę wychowawczo-dydaktyczną w przedszkolu	293
6.2. Programy wychowania przedszkolnego	300
6.3. Plany miesięczne pracy wychowawczo-dydaktycznej w przedszkolu	308
6.4. Konstruowanie scenariuszy zajęć wychowawczo-dydaktycznych w przedszkolu	314
6.5. Planowanie pracy indywidualnej z dzieckiem	320
Rozdział 7	
DIAGNOZOWANIE ROZWOJU DZIECI W WIEKU PRZEDSZKOLNYM	325
7.1. Etapy diagnozowania (opr. Barbara Surma)	325
7.2. Metody i narzędzia diagnostyczne (opr. Barbara Surma)	332
7.3. Przejawy typowych nieprawidłowości w rozwoju dzieci w wieku przedszkolnym (opr. Małgorzata Kwaśniewska)	344
7.4. Indywidualizacja we wspomaganiu rozwoju dzieci w wieku przedszkolnym (opr. Jolanta Karbowniczek)	354
Bibliografia	361
Zakończenie	391

Wstęp

Reformowanie systemu oświaty realizowane w Polsce od września 2009 roku w znacznym stopniu dotyczy szerokości edukacji przedszkolnej. Po wielu latach debat nad obniżeniem wieku rozpoczynania przez dzieci nauki szkolnej do szóstego roku życia, mamy aktualnie sytuację, kiedy to stopniowo (do 2012 roku) zmieniać się będzie przedział wiekowy dzieci objętych oddziaływaniem wychowania przedszkolnego. Musi to pociągnąć za sobą istotne zmiany programowe i organizacyjne. Nie ulega więc wątpliwości, że przemiany dotyczyć muszą także samej pedagogiki przedszkolnej, w jej teoretycznym, ale także metodycznym wymiarze. Ogólny stan tej subdyscypliny naukowej, ocenić można aktualnie pozytywnie, biorąc pod uwagę ostatnie publikacje oraz polepszającą się jakość funkcjonowania placówek przedszkolnych. Wiele mówi się o wartości dzieciństwa, znaczeniu edukacji, optymalizacji praktyki pedagogicznej, poszukiwaniu i tworzeniu nowatorskich rozwiązań metodycznych. Pomimo satysfakcjonującego poziomu teoretycznej wiedzy oraz realnych działań i dokonań, pierwszoplanowym obiektem zainteresowań współcześnie musi się stać przedszkole postrzegane w nowym wymiarze, odpowiadającym najnowszym rozporządzeniom ministerialnym, dążeniom do pełnej demokratyzacji, tendencjom humanizacyjnym, przemianom „ku nowoczesności”.

Włączając się do dyskusji o aktualnych problemach edukacji przedszkolnej, widząc jednocześnie potrzebę konkretyzacji dorobku naukowego z tej dziedziny, autorki prezentowanej publikacji podjęły się próby zaprezentowania swojego, teoretyczno-metodycznego punktu widzenia na dotychczasowe osiągnięcia, ale także i wyzwania współczesności w tym zakresie. Mając bezpośredni kontakt z dziećmi, nauczycielami i kandydatami do pracy w przedszkolu, dostrzegając i traktując poważnie potrzeby wszystkich wymienionych grup osób, autorki poszczególnych rozdziałów przedstawiają podstawowe zagadnienia pedagogiki

przedszkolnej, akcentując jednocześnie nowy ich kontekst wynikający z przeobrażeń mających miejsce w ostatnich latach. Należy podkreślić, że prezentowane opracowanie w zamyśle autorek miało mieć charakter syntetyczny, dlatego też poruszane w nim podstawowe zagadnienia ujęte zastały w sposób zwięzły, a ich ramy wyznaczyły głównie potrzeby dydaktyki akademickiej. Książka ta bowiem w głównej mierze traktowana może być jako lektura obowiązkowa dla studentów kierunku „pedagogika” o specjalnościach przygotowujących do pracy w roli nauczycieli dzieci w wieku przedszkolnym. Jej odbiorcami mogą być także czynni zawodowo nauczyciele oraz rodzice chętni do pogłębiania i systematyzacji wiedzy z dziedziny pedagogiki przedszkolnej. Tematyka poszczególnych rozdziałów ściśle związana jest z praktyką edukacyjną, co, zgodnie z oczekiwaniami autorek, może przyczynić się do lepszego organizowania procesu stawania się przez dziecko podmiotem własnych działań oraz może spowodować u młodych nauczycieli głębszą refleksję nad możliwościami wspomagania rozwoju wychowanków.

Trudu zrecenzowania niniejszego opracowania podjęli się wybitni profesorowie m.in. prof. zw. dr hab. Sabina Guz oraz prof. zw. dr hab. Stanisław Palka, za co Państwu bardzo serdecznie dziękujemy. Cenne, merytorycznie wartościowe i rzetelne uwagi, dotyczące zawartości treści poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów oraz trafne ich uporządkowanie, przyczyniły się do wnikliwej analizy tekstu i znacznie poszerzyły wasny pogląd na stan edukacji przedszkolnej.

Dla dobrze zorganizowanej edukacji przedszkolnej, przyczyniającej się do rozwoju dzieci, warto podejmować każdą próbę, która być może zainspiruje i tym samym zapewni lepszą jakość. Autorki takiej próby wyrażają więc nadzieję na życzliwy odbiór tego opracowania i życzą czytelnikom udanych zmian w kształcaniu rzeczywistości.

Jolanta Karbowniczek – AKADEMIA IGNATIANUM – Kraków

Małgorzata Kwaśniewska – UJK – Kielce

Barbara Surma – AKADEMIA IGNATIANUM – Kraków

Rozdział 1

Z historii wychowania przedszkolnego

opr. Jolanta Karbowniczek

1.1. Sylwetki wybranych postaci – ich koncepcje, fakty z działalności edukacyjnej oraz poglądy na wychowanie przedszkolne

Historia wychowania przedszkolnego to nie tylko informacje o kierunkach i rozwoju myśli pedagogicznej na przestrzeni wieków, ale również etapy kształtowania się – jakże cennej dla wielu pokoleń – teorii i praktyki pedagogicznej. Zaprezentowany szkic historyczny zawiera sylwetki wybitnych filozofów, pedagogów, psychologów, pisarzy, ich poglądy na wychowanie, koncepcje dotyczące edukacji dzieci oraz niektóre fakty z działalności edukacyjnej. O ważności i znaczeniu tej problematyki stanowi fakt, że przetrwała ona do czasów współczesnych jako otwarte oraz żywe źródło refleksji.

Platon (427-347 p.n.e.)

Grecki filozof, uczeń Sokratesa, założyciel Akademii Platńskiej. Dzieła: *Rzeczpospolita*, *Państwo*, *Prawa*, *Protagoras*. Twórca jednej z pierwszych koncepcji wychowania dziecka, opartej na przepisach i zasadach arystokratycznego państwa. A. Gąsiorowski pisze: „Platon pierwszy w literaturze europejskiej pojął ogromną rolę wychowania (...) dla Platona nie istnieje zupełnie zagadnienie wychowania indywidualnego. Pajdeja, czyli prawdziwa kultura może być wszczepiona w człowieka tylko przez

wychowanie w zbiorowości”¹. System wychowania Platona stanowił próbę syntezy doświadczeń ateńskiego wychowania prywatnego i państwowej pedagogiki Sparty. Wzorował się na ateńskim programie kształcenia umysłu oraz na idei harmonijnego rozwoju fizycznego i duchowego. Ze Sparty natomiast przejął zasadę wychowania jednostek pod opieką państwa, ideę wychowania, wykształcenie dziewcząt według tego samego programu, co chłopców oraz postulat wielkiej dumy narodowej². Chcąc zapewnić dzieciom jak najlepsze warunki rozwoju fizycznego, umysłowego i moralnego, Platon radził otoczyć je troskliwą opieką jeszcze przed przyjściem na świat. Po urodzeniu oddawano je do domów dziecka, gdzie pod opieką wyszkolonych nianiek miały zapewnione odpowiednie odżywianie, zabiegi higieniczne, odpoczynek i sen. Zgodnie z tym, co pisze Platon w dziele *Prawa*, systematyczne i planowe zabiegi wychowawcze należało rozpocząć od trzeciego roku życia. Wychowanie przedszkolne odbywało się w ogródkach dziecięcych tuż przy świątyniach pod nadzorem specjalnie zatrudnionej wychowawczyni.

Głównym celem wychowania przedszkolnego był harmonijny rozwój sił fizycznych, umysłowych oraz kształcenie moralnej postawy dziecka, natomiast podstawowymi środkami wychowania były: zabawy i gry na świeżym powietrzu, bajki, wierszyki i muzyka.

Platon podkreślał rolę i znaczenie zabaw, twierdząc, że przyczyniają się one do rozwoju zdolności i zainteresowań najmłodszych. Ciekawostką jest fakt, że odpowiednie władze ustaliły przepisy, dotyczące sposobu i organizacji prowadzenia każdej zabawy.

Platon zalecał wypełniać czas pouczającą zabawą zespołową, wspólną dla obu płci w gromadkach, które należało podzielić na grupy w taki sposób, aby zabawy odzwierciedlały czynności związane z ich przyszłym życiem. Zabawy tematyczne miały odbywać się na miniaturowych wzorach prawdziwych narzędzi, oswajając w ten sposób najmłodszych z przeznaczonym dla nich zajęciem.

¹ *Historia wychowania. Słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, Olsztyn 2002, s. 131-133.

² *Historia wychowania*, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1967, s. 82.

Ten wybitny filozof uważał, że „zabawy, poczynawszy od ruchowych, poprzez muzykę i śpiew, a na sposobie myślenia kończąc, powinny być kierowane, aby zapewnić posłuszeństwo jednostki wobec jego utopijnej wizji idealnego państwa. Harmonijny rozwój fizyczny uczyni z dziecka człowieka dobrze zbudowanego, pięknego dla oka, a wychowanie artystyczne uwrażliwi go. W parze z rozwojem moralnym i umysłowym dążył do uczynienia z niego jednostki w pełni idealnej”³. Pedagogikę opierał na podstawach psychologii i rozszerzaniu programu nauczania.

Platon to pierwszy filozof, który podkreślił dużą rolę gier w wychowaniu przedszkolnym, konieczność doboru odpowiednich dla tego wieku opowiadań oraz utworów poetyckich.

Arystoteles (384-322 p.n.e.)

Grecki filozof, uczeń Platona, inicjator wielu badań empirycznych, nauczyciel Aleksandra Wielkiego, założyciel własnej szkoły filozoficznej.

Wyróżnił trzy rodzaje duszy, którym odpowiadały trzy strony wychowania:

1. Dusza roślinna (zdolność do odżywiania i rozmnażania) – wychowanie fizyczne.
2. Dusza zwierzęca (zdolność postrzegania otaczającego świata, odczuwanie przyjemności i przykrości, ośrodek uczuć i popędów) – wychowanie moralne.
3. Dusza myśląca, czyli rozum (koncentrowanie poznania i myślenia) – wychowanie intelektualne.

Odpowiednio do trzech rodzajów duszy i trzech aspektów wychowania Arystoteles dokonał podziału życia dziecka na trzy okresy:

I okres – lata rozwoju fizycznego dziecka

- dbałość o zdrowie;
- zdrowe odżywianie;
- hartowanie ciała;

³ W. Bobrowska-Nowak, *Historia wychowania przedszkolnego*, Warszawa 1978, s. 17.

- odpowiednie ubieranie;
- systematyczne ćwiczenia ruchowe na powietrzu;
- dostosowane do wieku zabawki: piłki, koniki, wózki, lalki i inne;
- harmonijny rozwój.

II okres – wraz z ciałem rozwija się rozumna i zwierzęca część duszy

- wychowanie moralne priorytetem;
- przypisywanie istotnej roli naturze, przyzwyczajeniom i rozumowi;
- wykreowanie „dobrego” charakteru człowieka, zależnego od umiejętności opanowania pragnienia przyjemności i uczucia lęku przed bólem;
- muzyka jako podstawa ćwiczenia umysłu i forma odpoczynku, rozrywki, relaksu, łagodzenia złości;
- dążenie do szlachetności, sprawiedliwości, dobroci itp.

III okres – lata „rozumu” (nad rozwojem i działalnością człowieka zaczyna panować rozum)

- dostrzeganie różnorodnych form i dziedzin działalności ludzkiej;
- podkreślanie istoty szczęścia, przyjemności i rozkoszy w życiu jednostki;
- czyn – jako źródło największej przyjemności obywatela;
- wartościowe działanie poparte praktyką i ćwiczeniami.

Arystoteles za najbardziej charakterystyczną cechę człowieka uznał działanie duszy, a za jej istotę działanie zgodne z rozumem. Najwyższym szczęściem jednostki (celem wychowania) jest życie rozumne i doskonałe etycznie. Główne zadania wychowania arystotelesowskiego w ujęciu S. Sztobryna⁴ sprowadzają się do: życia z umiarem, wolnego od nieopanowanych pożądań, do rozwoju cielesności (materii) oraz do wykształcenia rozumu.

Wychowanie fizyczne i moralne w systemie Arystotelesa przypada na wiek przedszkolny. Według niego, nauka wychodzi od rzeczy znanych i zmierza ku nieznanym. Do siódmego roku życia najmłodsi pozostają pod opieką rodziców w domu, „a serdeczna atmosfera, miłość i życzliwość” mają być najlep-

⁴ S. Sztobryn, *Starożytna myśl pedagogiczna*, w: *Pedagogika. Podstawy nauk o wychowaniu*, red. B. Śliwerski, Gdańsk 2006, t. I, s. 18.

szymi „narzędziami” do uszlachetnienia jednostki. Arystoteles twierdził, że dziecko uczy się poprzez naśladownictwo i dlatego należy przekazywać mu pozytywne wzorce. Wolny czas spędza: bawiąc się, grając, słuchając muzyki, bajek, opowiadań, wierszy czytanych przez niańki oraz uprawiając sport. Państwowi inspektorzy dbali o odpowiednią treść moralną i wychowawczą bajek opowydanych najmłodszym. Zwracano uwagę na zabawy, które powinny być zgodne z wzorcami reprezentowanymi przez państwo. Jako ostateczność stosowano karę fizyczną.

Stanowisko pedagogiczne tego wybitnego myśliciela odegrało w dziejach europejskiej kultury pedagogicznej bardzo istotną rolę. Zdaniem J. Bruna: „wszystko, co empiryści powiedzieli o wrażeniach zmysłowych, wyobraźni, kojarzeniu wyobrażeń, związków między wyobrażeniami a ideami oraz doświadczeniu jako źródle poznania, zostało wzięte od Arystotelesa”⁵.

W epoce hellenistycznej, do jego poglądów nawiązywali stoicy, w późnym średniowieczu św. Tomasz z Akwinu. XVI wiek obfitował w drukowanie jego naturalistycznych i humanistycznych poglądów, natomiast neohumanisci XIX wieku na czele z J.F. Herbartem wzorowali się na jego paradygmacie wychowawczym oraz systemie filozoficznym. Zdaniem S. Sztobryna⁶, za największe osiągnięcie Arystotelesa uważa się oparcie edukacji na metodzie indukcyjnej, uwzględnienie zasady stopniowania trudności adekwatnie do rozwijającego się wychowanka, łączenie przedmiotu z jego desygnatem językowym, co współcześnie odnosi się do zasady pogładowości.

Plutarch (50-120 r. n. e.)

Uczony, wielki pisarz starożytnej Grecji, zwolennik wychowania indywidualistycznego. Autor rozprawy *O wychowaniu dzieci*. Znany ze swoich dzieł historycznych, moralnych oraz pedagogicznych, kładł nacisk w wychowaniu na etykę oraz zachowanie harmonii między rozwojem fizycznym i umysłowym. Podkreślał wagę i istotę wychowania dziecka od pierwszych chwil jego życia. Za najważniejsze uważał wrodzone zdolności,

⁵ J. Brun, *Arystoteles i Liceum*, przekł. H. Igalson-Tygielska, Warszawa 1999, s. 84.

⁶ S. Sztobryn, *Starożytna myśl...*, dz. cyt., s. 18.

naukę przyzwyczajenia. Jeśli nie będą one rozwijane i pielęgnowane, nie przyniosą właściwych rezultatów. Gdy dziecko urodziło się bez specjalnych uzdolnień to i tak może wiele dokonać i dorównać umiejętnościami innym poprzez systematyczne ćwiczenia i pracę nad sobą. Za wychowanie najmłodszych czynił odpowiedzialną matkę. Był przeciwnikiem zatrudniania piastunek. Szlachetność i szczęście to najwyższe wartości w wychowaniu. Najważniejszym wzorem dla dziecka są jego rodzice, ich odpowiedzialność i znajomość aksjologii. Nie należy zmuszać jednostki do nauki, ćwiczeń, nie stosować kar fizycznych. „Każdą naganę słowną opatrzyć zachętą, by nie zniechęcać do podejmowania wszelkich działań. Dziecka nie wolno także rozpieszczać”⁷. Z wychowaniem umysłowym, Plutarch wiązał potrzebę rozwijania pamięci, utrwalania cnót pracowitości, kultury bycia i mowy, powściągliwości oraz miłości do prawdy. Kłamstwo natomiast przypisywał nikczemności jednostki. Proces wychowania podzielił na trzy okresy:

- I okres propajdyczny, trwający do 10 roku życia;
- II okres pajdyczny obejmujący wiek od 10 do 15 roku życia;
- III okres studiów filozoficznych to młodzież w wieku od 16 do 21 roku życia.

Wychowanie dziecka w pierwszym okresie – propajdycznym, polegało na posłuszeństwie oraz nabyciu umiejętności milczenia, które miało stanowić podstawę samodzielnego i krytycznego myślenia. Zalecał obserwację najmłodszych w czasie zabaw⁸. Okres pajdyczny – drugi to znajomość poezji przez dorastających oraz zdobywanie wiedzy z retoryki, matematyki, geometrii, astronomii, muzyki. Trzeci okres związany był ze studiami i dotyczył młodzieży.

Starożytny Rzym ukształtował się jako silne i ekspansywne państwo potrzebujące dzielnych wojowników i sprawnych administratorów. Ideałem wychowawczym przez długie lata był surowy obywatel, a dzieci umiejętnie przygotowywano do pełnienia tej roli.

⁷ W. Bobrowska-Nowak, *Historia wychowania...*, dz. cyt., s. 23-25.

⁸ S. Sztobryn, *Starożytna myśl...*, dz. cyt., s. 22.

Wychowanie było przede wszystkim wewnętrzną ambicją rodziny. W niej to najmłodszy Rzymianin miał znajdować wzory do naśladowania. Członkowie rodziny podlegali władzy ojca. Dzieci do 7 roku życia wychowywały się pod opieką matki i podlegającej jej służby domowej. Mimo całkowitego podporządkowania się mężowi starożytna Rzymianka odegrała bardzo istotną rolę w edukacji dzieci. Ponoсила bowiem odpowiedzialność za wychowanie moralne synów i córek.

W miarę upływu czasu Rzym coraz bardziej zaczynał przyjmować hellenistyczny program kształcenia dzieci i młodzieży i organizację szkolną, podkreślając erudycyjność i retoryczność. Grecka *pajdeja* (wychowanie harmonijne i wszechstronne) rozdzieliła się w Rzymie na *educatio* – wychowanie i na *doctrina* – nauczanie erudycyjne. Wychowanie w dalszym ciągu pozostawało jeszcze przez długi czas w gestii rodziców. Po opanowaniu Grecji (146 r.) Rzymianie poddali się całkowicie hellenistycznej kulturze umysłowej⁹. Naczelne miejsce uzyskało wykształcenie retoryczne.

Marek Fabiusz Kwintylijan (35-95 r. n. e.)

Urodzony w Hiszpanii, pierwszy rzymski pedagog, adwokat, orator, nauczyciel – praktyk, uzasadnił potrzebę wychowania przedszkolnego. Autor dzieła *Kształcenie mówcy*, w którym wykazał się olbrzymią wiedzą pedagogiczną i bogatym doświadczeniem, zdobytym w ciągu długich lat pracy. Przedstawił doskonały profil i obraz wychowania rzymskiego. Zawarte wskazówki wychowawcze, dydaktyczne i programowe stanowiły między innymi podstawę do stworzenia ideału wychowawczego „doskonałego mówcy”, czy też „wzoru moralnego”. Aby wychować dziecko na mądrego i pełnego poczucia realizmu obywatela należało otoczyć go troskliwą opieką już od najwcześniejszych lat. Proces wychowawczy przebiegał bardzo podobnie jak w Helladzie. Najmłodsi słuchali tych samych bajek, baśni, legend, piosenek, bawili się podobnymi zabawkami. Wszystkie osoby stykające się z dzieckiem we wczesnym okresie jego życia miały odznaczać się wysokim poziomem moralnym, staran-

⁹ S. Wołoszyn, *Wychowanie w rodzinie i kształcenie szkolne w starożytnym Rzymie*, w: *Pedagogika*, red. Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Warszawa 2003, s. 93-94.

nym wykształceniem oraz kulturą wymowy. Według poglądów Kwintyliana, zaniedbanie rozwoju dziecka lub złe wzorce hamowały jego możliwości i uzdolnienia. W *Kształceniu mówcy* podał wskazówki metodyczne mające służyć rodzicom i opiekunom, podkreślał znaczenie etyki i obowiązkowości nauczyciela oraz rolę środków dydaktycznych w wychowaniu, ukazując również przykłady ćwiczeń wspomagających rozwój małego dziecka¹⁰.

W wieku przedszkolnym zabawa i zajęcia grupowe uczą współzawodnictwa, kształtują wzajemne relacje i wdrażają do samodzielności. Wiek ten stanowi etap przygotowawczy do nauki szkolnej. Okres tak zwanego wczesnego dzieciństwa kończył się z chwilą ukończenia siódmego roku życia. Wtedy to posyłało dzieci do szkół lub zatrudniano w domu wszechstronnie wykształconego nauczyciela. Podczas zdobywania umiejętności czytania i pisania najpierw zapamiętywały one nazwy liter, łączyły je w sylaby, a potem w wyrazy. Naukę czytania rozpoczynały od smakowania ciastek w kształcie liter. Uczyły się również rachunków i przyrody. Sam Kwintylian był optymistą i zwolennikiem łagodności w wychowaniu.

Na temat wychowania dziecka w epoce średniowiecza niewiele wiadomo. Istnieje uboga ilość źródeł i materiałów. Wzorem człowieka był asceta. Nie interesowano się też edukacją i opieką w wieku przedszkolnym¹¹. Religijność i całkowite oddanie Bogu to panujące wówczas tezy wychowawcze.

W tekstach źródłowych w epoce odrodzenia odznaczała się postać Alquina, byłego rektora szkoły katedralnej w Yorku, którego wraz z grupą współpracowników – zakonników anglosaskich na swój dwór sprowadził Karol Wielki. Alquin był autorem programu nauczania, kształcił nauczycieli oraz układał podręczniki szkolne.

Vittorino De Feltre (1378-1446)

Włoski pedagog, nauczyciel łaciny. „Sokrates epoki odrodzenia”, założyciel popularnej i bardzo przyjaznej szkoły zwanej „*Domem Radości*” w Mantui (1432 r.), przeciwnik jedno-

¹⁰ *Historia wychowania*, red. Ł. Kurdybacha, Warszawa 1967, s. 100.

¹¹ W. Bobrowska-Nowak, *Historia...*, dz. cyt., s. 17.

stronnego średniowiecznego wychowania dzieci i młodzieży. Ten uzdolniony, świecki nauczyciel wszystkie swoje siły, wiedzę oraz wielkie uczucia przekazywał uczniom od siódmego roku życia. Jego pełna radości szkoła mantańska mieściła się w wielkim budynku na terenie olbrzymiego parku, idealnego dla dziecięcych zabaw. W nich to najpełniej wyrażała się aktywność, dążąca do zaspokajania potrzeb intelektualnych, społecznych, estetycznych i ruchowych. Kolorowe sale ozdobione obrazkami przedstawiającymi codzienne sceny z życia dzieci, wyposażone były w różne pomoce naukowe i zabawki. Szkoła znajdowała się u podnóża rzeki, wokół lasu i łąń rozległych pól. Zbudowano boiska sportowe i wyznaczono tereny do zabaw, jazdy konnej i ćwiczeń ruchowych. Feltre wyeliminował z wychowania zastraszenie i przymus. Otaczał dzieci ojcowską życzliwością i przyjacielską opieką. Spożywał posiłki z nimi, uczestniczył we wszystkich wycieczkach, grach i zawodach. Dzielił ich radości i troski. Kary fizyczne stosował tylko w ostateczności. Ćwiczenia gimnastyczne odbywały się na świeżym powietrzu i to bez względu na pogodę Casa Giocosa – dom rozrywki, wesołej zabawy to charakterystyczna nazwa szkoły Vittorina da Feltre. „Wybierając tę nazwę, chciał podkreślić olbrzymią przepaść, jaka dzieliła jego szkołę od potępianych przez renesans szkół średniowiecznych”¹². Uważał, że każde dziecko można wyposażać w odpowiedni zasób wiadomości, jeśli nauczanie będzie łatwe, proste, przyjemne dostosowane do możliwości psychofizycznych i zainteresowań.

Erazm z Rotterdamu (1467-1536)

Holenderski filolog, ksiądz, nauczyciel, filozof, reformator religijny, wybitny humanista, wielki erudyta, przeciwnik scholastyki, kosmopolita, autor licznych prac z zakresu pedagogiki; dzięki uniwersalnemu wykształceniu oraz podróżom naukowym po Francji, Włoszech, Holandii, Szwajcarii i Anglii uważany za czołową postać epoki odrodzenia. Dzieła: *Pochwała głupoty* (1511), *Rozmówki dla dzieci* (1518), *Wychowanie księcia chrześci-*

¹² *Historia wychowania*, red. Ł. Kurdybacha, dz. cyt., s. 282.

jańskiego (1518), *Rozmowy potoczne* (1519), *Mowa o konieczności kształcenia chłopców zaraz od urodzenia w cnocie i naukach* (1529).

Podjmując kwestię naprawy społeczeństwa, poruszał dogłębnie w swojej twórczości sprawy wychowania między innymi w osobnych periodykach: *O wychowaniu dzieci, o małżeństwie chrześcijańskim* (1529). Popierał stanowisko Plutarcha i Kwintyliana zalecających łagodność w wychowaniu¹³. W rozprawie *O wczesnym rozpoczynaniu kształcenia chłopców* zachęcał do tego, aby dzieci w wieku przedszkolnym uczyć dobrego zachowania, higieny oraz czytania, pisanie, rysunków i znajomości otaczającego świata. Bajki, obrazy i gry to podstawowe elementy rozwijania prawidłowego umysłu najmłodszych. Wychowanie we wczesnych latach dzieciństwa miało, zdaniem Erazma, przebiegać łagodnie, harmonijnie i z wielką wyrozumiałością. Należało rozwijać zainteresowania i wzmacniać „ambicyjnie” jednostkę. Rodziców uczynił odpowiedzialnymi za harmonijny rozwój dziecka, właściwe odżywianie, ubiór, zabawy i ćwiczenia umysłowe. Od nauczyciela wymagał wiedzy, moralności i wyrozumiałości dla wychowanków. Jego cele wychowania humanistycznego najwyraźniej towarzyszyły europejskiej rzeczywistości edukacyjnej. Sam Erazm uważany był za prekursora nowoczesnego egalitaryzmu w edukacji.

¹³ S. Wołoszyn, *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, Kielce 1995, tom I, s. 236.